

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

Γρηγόρης Καυκαλάς, Επίκ. Καθηγητής Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης
Νίκος Κομνηνός, Αναπληρωτής Καθηγητής Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης

1. Κρίση, Αναδιάρθρωση και Νέοι Τόποι Ανάπτυξης στην Ευρώπη

Στη δεκαετία του 1970, οι χώρες της Ευρώπης εισήλθαν σε μια φάση εκτεταμένης κρίσης και αναδιάρθρωσης. Οι μέσοι ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ, της βιομηχανικής παραγωγής και των επενδύσεων των χωρών μελών της ΕΟΚ περιορίστηκαν δραστικά. Χωρίς να εμβαθύνουμε στη σχετική βιβλιογραφία, αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι πρόκειται για κρίση των αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών που οφείλεται σε τρεις παράγοντες : στην επιβράδυνση των ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας, στη διεθνοποίηση του κεφαλαίου ενώ οι ρυθμιστικές διαδικασίες εξακολουθούν να εγγράφονται στα όρια του κράτους-έθνους, στον αυξανόμενο ανταγωνισμό από τις Νέες Βιομηχανικές Χώρες (βλ. *Gottdiener & Kompinos 1989*).

Η κρίση κατανεμήθηκε άνισα ανάμεσα στους κλάδους της ευρωπαϊκής βιομηχανίας και ήταν ιδιαίτερα έντονη στους κλάδους που στήριξαν τη μεταπολεμική ανάπτυξη. Στη σιδηρουργία, μέσα σε μια δεκαετία (1974-83), η απασχόληση μειώθηκε κατά 66% στη Μ.Βρετανία, κατά 40% στη Γαλλία και 27% στη Δ.Γερμανία, ενώ στο σύνολο των χωρών της ΕΟΚ χρησιμοποιείται το 50-60% της δυναμικότητάς της. Στην υφαντουργία των χωρών της ΕΟΚ διαμορφώθηκε, μεταξύ 1974-84, ένας ετήσιος ρυθμός ύφεσης 2.5%. Αντίστοιχα, στην αυτοκινητοβιομηχανία και στη χημική βιομηχανία, μετά το σημαντικό περιορισμό της παραγωγής στη διετία 1974-75 (25-15%), αποκαταστάθηκαν χαμηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης (2-3% ετησίως). Στα ναυπηγεία, ο ισχυρός ανταγωνισμός από την Ιαπωνία, τη Ν.Κορέα, τη Σιγκαπούρη και την Κίνα περιόρισε δραστικά την παραγωγή των ευρωπαϊών κατασκευαστών. Στη Γαλλία, στη Μ.Βρετανία, στη Σουηδία, στη Νορβηγία, σε 6 χρόνια (1976-82), η παραγωγή πλοίων περιορίστηκε κατά 50-60%. Αμέσως μετά το 1974, οι περισσότεροι βιομηχανικοί κλάδοι έδιναν μια αντίστοιχη εικόνα ύφεσης. Εντούτοις, ορισμένες βιομηχανίες εξαιρούνται από τον κανόνα. Ειδικότερα το πλέγμα των δραστηριοτήτων που σχετίζεται με τις τηλεπικοινωνίες, τους υπολογιστές και την πληροφορική σημείωσε εξαιρετικά γρήγορη μεγέθυνση. Κατά την περίοδο 1970-1982, το προϊόν στον κλάδο της ηλεκτρονικής αυξήθηκε κατά 11.8% ετησίως στη Μ.Βρετανία, κατά 19.0% στη Γαλλία και 15.3% στη Δ.Γερμανία.

Παρόμοια με τους κλάδους, η κρίση κατανεμήθηκε άνισα ανάμεσα στις πόλεις και περιφέρειες της Ευρώπης. Σε περιοχές όπου αναπτύχθηκαν και άνθισαν βαριές βιομηχανίες (μεταλλουργίες, χαλυβουργίες, κλωστούφαντουργίες, ναυπηγεία) κατά το 19ο αιώνα (Β.Α.Γαλλία, Βαλονία, Ρουρ, Λωραίνη, Ουαλλία, Β.Αγγλία, Κεντρική Σκωτία) αλλά και σε περιοχές που αναπτύχθηκαν στις αρχές του αιώνα ή και μετά το 1945 σε σχέση με τις αυτοκινητοβιομηχανίες, τα πετροχημικά και τις βιομηχανίες μηχανών (Καταλωνία, Πεδεμόνδιο, Λεμβαρδία) η κρίση υπήρξε ιδιαίτερα έντονη. Στις περιοχές αυτές η απασχόληση στη βιομηχανία μειώθηκε και οι θέσεις εργασίας που χάθηκαν δεν αντικαταστάθηκαν από νέες θέσεις στον τομέα των υπηρεσιών ή σε τομείς νέας τεχνολογίας. Η παρακμή σημαντικών βιομηχανικών κλάδων σημάδεψε πόλεις και περιοχές, με εργοστάσια και εγκαταστάσεις σε αχρηστία, ενώ δρόμοι,

οιδηρόδρομοι και άλλες υποδομές που κατασκευάστηκαν τον περασμένο αιώνα είναι συχνά απαρχαιωμένες και υποβαθμισμένες. Όλα αυτά δημιουργούν θλιβερά τοπία και αποθαρρύνουν τους ενδυνάμει εξωτερικούς επενδυτές. Την κρίση της απασχόλησης και των εισοδημάτων στα παλιά βιομηχανικά κέντρα, συναντάει έτσι η περιβαλλοντική κρίση και η καθολική υποβάθμιση της ποιότητας ζωής.

Εντούτοις, η παραπάνω εικόνα δεν είναι γεωγραφικά γενικευμένη. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι μέσα στο πλαίσιο της κρίσης του φορντισμού και της εκτεταμένης αποβιομηχάνισης της δεκαετίας του 1970, ορισμένες πόλεις και περιοχές κατόρθωσαν να αποφύγουν την κρίση. Πρόκειται για πόλεις της Ανατολικής Λομβαρδίας, της Εμίλια-Ρομάνια, του Βένετο και της Τοσκάνης στην Ιταλία, για πόλεις όπως η Γκρενόμπλ, η Τουλούζη, η Σοφία-Αντίπολις, το Μονπελιέ στη Γαλλία, για πόλεις της Βάδης-Βυττεμβέργης και της Νότιας Βαυαρίας στη Γερμανία, της Νοτιο-ανατολικής Αγγλίας και του άξονα Γλασκώβης-Εδιμβούργου στη Μ.Βρετανία.

Η πρόσφατη ιστορία των πόλεων που εμφανίζονται σήμερα σαν νέοι πόλοι ανάπτυξης δείχνει ότι ακολουθούν διαφοροποιημένες πορείες ανάπτυξης. Η αποκέντρωση και η χωρική πόλωση των δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας αποτέλεσαν τις αφετηρίες οργάνωσης των νέων δυναμικών κέντρων. Εξίσου όμως σημαντικός υπήρξε και ο ρόλος της κρατικής παρέμβασης στη στήριξη των δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας. Η καταγραφή των περιοχών εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης στον Ευρωπαϊκό χώρο φέρνει στην επιφάνεια τρεις διακεκριμένες στρατηγικές ανάπτυξης, συνδεδεμένες με τρεις διαφορετικούς τύπους χώρου (Κομπίνος 1992). Ας δούμε συνοπτικά κάθε κατηγορία χώρου - στρατηγικής.

Ανανεωμένα Μητροπολιτικά και Βιομηχανικά Κέντρα

Η Τουλούζη, το Μόναχο, η Γκρενόμπλ, το Τορίνο, η Βαρκελώνη αντιπροσωπεύουν συγκλίνουσες πορείες διαμόρφωσης μεγάλων μεταφορτικών βιομηχανικών κέντρων. Είναι περιοχές που, είτε συγκροτούνται για πρώτη φορά σαν μεγάλα βιομηχανικά κέντρα, είτε προκύπτουν από την προσαρμογή και τον εκσυγχρονισμό παλιών δυναμικών βιομηχανικών πόλεων. Το κοινό στοιχείο αυτών των περιοχών είναι ότι στηρίζουν την ανάπτυξή τους στις μεγάλες επιχειρήσεις, στην αναβαθμισμένη παραγωγική διαδικασία, στην εντατική ερευνητική δραστηριότητα, στις υπεργολαβίες ρουτίνας, στον ανταγωνισμό και στη συνεργασία μέσω της αγοράς, στην κατακερματισμένη αγορά εργασίας. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Μ. Dunford (1987), συγκρίνοντας τις διαδικασίες ανάπτυξης στη Γκρενόμπλ και στη Σκωτία, καθοριστικές και στις δύο περιπτώσεις ήταν οι αποφάσεις των ιδιοκτητών ή των managers των επιχειρήσεων, οι σχέσεις ανταγωνισμού, οι σχέσεις επιστήμης και τεχνολογίας, η ανάπτυξη νέων προϊόντων.

Εκτός από τον εκσυγχρονισμό του παραγωγικού εξοπλισμού των επιχειρήσεων, στις περιοχές αυτές η ανάπτυξη υποστηρίχθηκε από την εντατική σύνδεση έρευνας και βιομηχανίας, την "πυκνή" διασύνδεση των επιχειρήσεων και την υπέρβαση των "άκαμπτων" εργασιακών σχέσεων του φορντισμού. Η διασύνδεση έρευνας και παραγωγής εκφράσθηκε τόσο με την εκτεταμένη συμμετοχή των μηχανικών και επιστημόνων στην παραγωγική διαδικασία, όσο και με την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών από επιστήμονες. Με spin-offs δημιουργήθηκαν πολλές μικρές επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας. Επιταχύνθηκαν στη δεκαετία του 1980, υποστηριζόμενα από δομές στήριξης των νεωτερισμών, όπως το κεφάλαιο επιχειρηματικού κινδύνου, η άφθονη εξειδικευμένη εργασία, τα υψηλού επιπέδου πανεπιστήμια, το πυκνό δίκτυο των προμηθευτών, τα δίκτυα πληροφόρησης και μεταφοράς τεχνολογίας, οι

εξειδικευμένες υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις. Μ' αυτή την έννοια, το ήδη διαμορφωμένο περιβάλλον των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων, που προσέφερε αυτές τις υποδομές και υπηρεσίες, λειτούργησε σαν εξωτερική οικονομία στο νεωτερισμό.

Η εκτεταμένη διασύνδεση και συνεργασία μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων δημιούργησε ένα εκτεταμένο πλέγμα σχέσεων ανάμεσα σε χρηματοδότες, σε προμηθευτές, σε κατασκευαστές, σε εξειδικευμένες υπηρεσίες, σε δίκτυα πληροφόρησης. Αυτή η δικτύωση δημιούργησε ένα νέο τύπο παραγωγικής συνεργασίας, τη "σχεδόν κάθετη ολοκλήρωση", που χαρακτηρίζεται από δια-επιχειρησιακές σχέσεις μεγαλύτερης σταθερότητας, συνυπευθυνότητας και ιεραρχικές και πολλές φορές μη εμπορευματικές επιχειρηματικές διασυνδέσεις (Leborgne & Lipietz 1987).

Η ένταση του ανταγωνισμού διοχετεύθηκε σ' όλα τα επίπεδα δραστηριότητας, μεταξύ των επιχειρήσεων, ανάμεσα στους επιχειρηματίες και στη χρηματοδότηση, στα spin-offs, με την απαγόρευση επιστροφής των ερευνητών στην αρχική επιχείρηση σε περίπτωση αποτυχίας. Η καθιέρωση του ανταγωνισμού και της αγοράς σαν κυρίαρχων ρυθμιστικών μηχανισμών έχει σημαντικές επιπτώσεις τόσο στην οργάνωση της παραγωγής, με την ανάπτυξη μορφών άτυπης εργασίας, εργασίας στο σπίτι με το κομμάτι και τη μετεγκατάσταση της παραγωγής σε περιοχές χαμηλότερου κόστους εργασίας, όσο και στην οργάνωση της καθημερινής ζωής, των μετακινήσεων, της κατοικίας και του περιβάλλοντος.

Περιοχές-Σύστημα ή Πόλεις της Ευέλικτης Εξειδίκευσης

Πρόκειται για μονοβιομηχανικές κοινότητες στην Κεντρική Ιταλία (Πράτο, Σασουόλο, Αρέτσο, Κάρπι, κ.ά.) και βιομηχανικές κοινότητες σε Δανία, Γαλλία, Ελλάδα, που στηρίζουν την ανάπτυξή τους σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, σε παραδοσιακούς βιομηχανικούς κλάδους, σε χειροτεχνικές μορφές παραγωγής και σε σχέσεις δια-επιχειρησιακής αλληλεγγύης.

Οι κοινότητες της ευέλικτης εξειδίκευσης (industrial districts) είναι σχεδόν αποκλειστικά μια ιταλική "ιδιομορφία". Οι Piore & Sabel (1984) υποστηρίζουν ότι η ευέλικτη εξειδίκευση αποτελεί άμεση συνέπεια της κρίσης της μαζικής παραγωγής: καθώς οι μαζικές αγορές έχουν κορεσθεί και οι καταναλωτές επιζητούν εξειδικευμένα και διαφοροποιημένα προϊόντα, το σύστημα της μαζικής παραγωγής δεν μπορεί να ανταποκριθεί. Δεν είναι σαφείς οι λόγοι αυτής της μεταβολής. Στο νέο όμως ασταθές και αβέβαιο περιβάλλον είναι σημαντικό οι επιχειρήσεις να μπορούν να προσαρμόζονται γρήγορα και ευέλικτα καθώς αλλάζουν οι συνθήκες στην αγορά (Piore 1986 : 162).

Οι πιο γνωστές, χωρίς να αποτελούν και τις μοναδικές, περιπτώσεις δυναμικής ανάπτυξης στη βάση της ευέλικτης εξειδίκευσης του τοπικού παραγωγικού συστήματος βρίσκονται στην Ιταλία. Καθώς μάλιστα οι περιοχές αυτές βρέθηκαν όχι μόνο στο επίκεντρο της δημοσιότητας αλλά και της ενδελεχούς θεωρητικής ανάλυσης, έφτασαν σε κάποια στιγμή να θεωρούνται ένα είδος μοντέλου εξόδου από την κρίση και πρότυπος έκφρασης του αναδυόμενου τρόπου ανάπτυξης μετά την υποχώρηση του φοντισμού.

Σε δύο πρόσφατα άρθρα οι Amin (1989) και Sfortzi (1989) επιχειρούν να καταγράψουν τις ιταλικές κοινότητες ευέλικτης εξειδίκευσης. Εντοπίζουν 61 συνολικά βιομηχανικές κοινότητες: 2 στην περιφέρεια Πιεμόντε, 11 στη Λομβαρδία, 8 στην Εμιλία-Ρομάνια, 14 στο Βένετο, 1 στη Βενετία, 8 στην Τοσκάνη, 15 στη Μάρση και 2 στην περιφέρεια Αμπρούτζι. Κατά βιομηχανικούς τομείς, 5 κοινότητες εξειδικεύονται στην υφαντουργία, 17 σε ενδύματα, 3 σε προϊόντα δέρματος, 11 σε υποδηματοποιία, 12 σε κατασκευή επίπλων, 2 σε κεραμικά, 1 σε

παιχνίδια, 2 σε μουσικά όργανα, 3 σε προϊόντα μετάλλου, 5 στην κατασκευή μηχανών και 1 σε ηλεκτρονικά.

Αν και οι βιομηχανικές περιοχές ευέλικτης εξειδίκευσης εντοπίζονται κυρίως σε ορισμένες κοινότητες της "Τρίτης Ιταλίας", ερευνητικά προγράμματα του International Institut for Labour Studies πιστοποιούν ότι παρόμοιες ομαδοποιήσεις και μορφές βιομηχανικών σχέσεων υπάρχουν και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης. Αναπτυσσόμενες ομάδες ΜΜΕ συναντώνται στη Γαλλία, στη Γερμανία, στη Δανία, στην Ελλάδα, με όλα τα διακριτικά χαρακτηριστικά της ιταλικής δυναμικής: συγκέντρωση και εξειδίκευση μικρών επιχειρήσεων σε διαφορετικές φάσεις μιας συγκεκριμένης παραγωγής, κοινωνική σύνθεση που περιέχει μεγάλο αριθμό εξειδικευμένων εργατών, υψηλή εξειδίκευση και ευελιξία, τεχνολογική επιπύδευση, υψηλή ικανότητα νεωτερισμού, εξειδικευμένο προσωπικό, υψηλές αμοιβές, πολύπλοκες μορφές συνεργασίας και αμοιβαιότητας στην αγορά και στον ανταγωνισμό. Η αμοιβαιότητα και η συνεργασία είναι εντέλει και το διακριτικό στοιχείο αυτών των περιοχών. Η συνείδηση εκ μέρους των επιχειρήσεων, ότι η επιτυχία και επιβίωσή τους είναι συνδεδεμένες με τις συλλογικές δράσεις μιας κοινότητας που πρέπει να υποστηρίξουν και να υπερασπίσουν.

Σε μια προσπάθεια συστηματοποίησης των χαρακτηριστικών και ερμηνείας αυτού του τύπου ανάπτυξης ο Brusco (1986) επιχειρηματολογεί σχετικά με την ιδιαιτερότητα και το μικτό οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό-πολιτιστικό χαρακτήρα των συνθηκών και προϋποθέσεων του Ιταλικού μοντέλου. Πρώτον, διακρίνει τις παραγωγικές δραστηριότητες σε παραδοσιακής βιοτεχνίας, εξαρτημένης υπερβολικής και βιομηχανικής "περιοχής". Στις τελευταίες, οι επιχειρήσεις εξειδικεύονται σε προϊόντα όπου υπάρχουν ανταγωνιστικές αγορές και συνεργάζονται ή σχετίζονται υπερβολικά χωρίς εξάρτηση από κάποιες μεγάλες μονάδες. Ο προγραμματισμός και η καινοτομία αποτελεί δραστηριότητα η οποία προκύπτει από τη συνεργασία ανάμεσα σε διευθυντές, τεχνικούς και υπερβολάδους πολλών μικρών επιχειρήσεων. Η κύρια ανταγωνιστική αιχμή που αποκτούν έτσι βρίσκεται στην ικανότητα να παράγουν μικρές ποσότητες για συγκεκριμένους πελάτες χωρίς μειονεκτήματα από τον περιορισμό της κλίμακας της παραγωγής.

Η επιλογή της κατάλληλης τεχνολογίας, η μεγάλη βαρύτητα του design και η βαθιά γνώση της αγοράς αποτελούν σίγουρα απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχία τέτοιων πειραμάτων. Σε κάθε περίπτωση η επιτυχία μιας τέτοιας ανάπτυξης εξαρτάται από τη χωρική γειτνίαση των επιχειρήσεων και την οργάνωσή τους σε κάποιο είδος βιομηχανικού συστήματος που αποζημιώνει το κόστος από τον περιορισμό της καθετοποίησης. Ο Brusco δίνει ιδιαίτερη σημασία επίσης και σε ιστορικούς και γενικότερα συγκυριακούς παράγοντες, οι οποίοι επέτρεψαν την εμφάνιση περιοχών όπως οι Emilia-Romagna, Veneto, Toscana και Marche. Διαφορετικοί και ανομοιογενείς παράγοντες, όπως είναι το σύστημα αγροτικής καλλιέργειας, η παρουσία πολλών μικρών οικισμών, η κρίση των μεγάλων επιχειρήσεων, η παρουσία αναπτυγμένου συστήματος τεχνικής εκπαίδευσης, συνδυάζονται προκειμένου να εξηγηθεί η δύναμη των Ιταλικών περιοχών. Δηλαδή, η συσσώρευση διευθυντικών, τεχνικών και εμπορικών δεξιοτήτων ως συλλογική ικανότητα της τοπικής κοινότητας. Είναι φανερό ότι στο βαθμό που οι συγκυριακοί παράγοντες κυριαρχούν δεν πρόκειται για ένα εύκολα γενικεύσιμο μοντέλο ανάπτυξης.

Τα αίτια του τρόπου ανάπτυξης των Ιταλικών βιομηχανικών κοινοτήτων αναλύονται επίσης από τον Garofoli (1984) ο οποίος τονίζει τη σημασία των εξωγενών και ενδογενών παραγόντων. Στους πρώτους εντάσσονται η διαθέσιμη φτηνή γη και εργασία, η πρόσβαση στην κατάλληλη τεχνολογία και η ευνοϊκή περιφερειακή πολιτική. Στους δεύτερους περιλαμβάνονται η ομοιογένεια της πολιτιστικής συμπεριφοράς, η παρουσία πολλών

αυτοαπασχολούμενων τεχνιτών και θιοτεχνών, η οικογενειακή παράδοση αγροτικής καλλιέργειας και διανομής του προϊόντος (μισακά), η ιστορικά διαμορφωμένη βιομηχανική εμπειρία σε συγκεκριμένους κλάδους και η γενική διάδοση της μικρο-επιχειρηματικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τον Dunford (1989) οι αναπτυγμένες περιοχές της λεγόμενης "Τρίτης Ιταλίας", οι οποίες συγκροτούνται από τις Βορειοανατολικές περιφέρειες όπου είναι ιδιαίτερα ισχυρή η επίδραση των Καθολικών και τις περιοχές του Κέντρου που βρίσκονται κάτω από τον έλεγχο των Κομμουνιστών, χαρακτηρίζονται από τα εξής στοιχεία:

- (1) Το μισθολογικό κόστος και το κόστος κατοικίας και άλλων βασικών υπηρεσιών είναι σημαντικά χαμηλότερο από τις συνωσιτισμένες μητροπολιτικές περιοχές του Βορρά.
- (2) Η δυνατότητα μερικής απασχόλησης, απασχόλησης ακανόνιστης διάρκειας ή απασχόλησης συμβοληθούτων μελών της οικογένειας σε συνδυασμό με τη διάδοση της φοροδιαφυγής επέτρεψε το δραστικό περιορισμό των εργοδοτικών εισφορών και του μεριδίου της εργατικής αμοιβής γενικότερα.
- (3) Η διεύρυνση του ασταθούς χαρακτήρα της ζήτησης επέτρεψε στις μικρές επιχειρήσεις να αποκτήσουν πλεονεκτήματα λόγω ευελιξίας και προσαρμοστικότητας.
- (4) Η επιβράδυνση της μεγέθυνσης των αγορών μαζικών προϊόντων δημιούργησε κενά τα οποία μπορούσαν να καλύψουν επιχειρήσεις εξειδικευμένες σε προϊόντα υψηλότερης ποιότητας και καλύτερου design.
- (5) Η ανάπτυξη και εφαρμογή νέων τεχνολογιών (CAD/CAM) και η εμφάνιση μηχανών που μπορούσαν να αναπρογραμματιστούν για μικρές σειρές παραγωγής αλλά και οι νεωτερισμοί στο επίπεδο οργάνωσης της επιχείρησης, οδήγησαν στη βελτίωση της αποδοτικότητας των μικρο-μεσαίων παραγωγικών μονάδων.

Σε μια συνοπτική καταγραφή του εκτενούς πεδίου έρευνας και συζήτησης για το Ιταλικό μοντέλο ανάπτυξης, όπου παρουσιάζονται τόσο οι θετικές πλευρές όσο και οι αδυναμίες του, ο Scott (1988) αναλύει το πρότυπο του "διάσπαρτου εργοστασίου" στην Κεντρική και Βορειοανατολική Ιταλία ως εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης στη φορντιστική ανάπτυξη του Βορρά και τη δημιουργία πόλων ανάπτυξης μέσω της αποκέντρωσης μεγάλων επενδύσεων στο Νότο. Ανάμεσα στους εξωτερικούς παράγοντες της επιτυχίας του εναλλακτικού αυτού μοντέλου ο Scott εντάσσει την ικανότητά του να αξιοποιήσει πρωτοποριακά την εισαγωγή νέων ευέλικτων μορφών παραγωγής και παροχής υπηρεσιών τη στιγμή ακριβώς της κρίσης της μαζικής παραγωγής και του φορντιστικού τρόπου ανάπτυξης. Το γεγονός αυτό επέτρεψε τη διεύρυνση σε εξειδικευμένες εστίες της αγοράς και εμπόδισε τον ανταγωνισμό από παραγωγούς της περιφέρειας. Παράλληλα, υπήρξε σημαντική βοήθεια από τη δημιουργία μεγάλων οργανισμών προώθησης των αγορών και των εξαγωγών με επιθετική διεθνή στρατηγική. Οι πολυάριθμοι εσωτερικοί παράγοντες οι οποίοι παρέχουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις ανάπτυξης αναφέρονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνικο-οικονομικών και πολιτικών δομών κάθε περιφέρειας. Συνοψίζοντας τη γεωγραφία των Ιταλικών περιοχών ο Scott τονίζει τη σημασία των εξής δύο παραγόντων: πρώτον, την επέκταση της διαίρεσης της εργασίας η οποία εκδηλώνεται με τον περιορισμό της κάθετης και οριζόντιας ολοκλήρωσης με αποτέλεσμα τη δημιουργία ισχυρών οικονομικών συγκέντρωσης και δεύτερον, τη συνακόλουθη τάση διαμόρφωσης γεωγραφικά προσδιορισμένων και κλαδικά εξειδικευμένων βιομηχανικών κοινοτήτων. Από τεχνική και οργανωτική άποψη αυτή η χωρική γειννίαση και η χωρική συγκέντρωση πολυάριθμων εξειδικευμένων παραγωγών επιτρέπει τόσο τη μείωση του κόστους, που απαιτεί η διεύρυνση των ανταλλαγών, όσο και τη δημιουργία ενός κλίματος που ευνοεί την ευελιξία και τη διάχυση της καινοτομίας στο σύνολο του τοπικού παραγωγικού συστήματος.

Οι κυριότερες αδυναμίες, οι οποίες αποτελούν ταυτόχρονα και κριτική των υπεραισιόδοξων απόψεων σχετικά με τον πρωτοποριακό χαρακτήρα του Ιταλικού μοντέλου, εντοπίζονται από τον Amiin (1989). Ο Amiin υποστηρίζει ότι μόνο κάτω από εξαιρετικά περιοριστικές συνθήκες είναι δυνατόν οι μικρές επιχειρήσεις να οδηγήσουν σε οικονομική ανάπτυξη και ακόμη, ότι οι μόνες γενικεύσιμες πτυχές του μοντέλου είναι η ευελιξία της εργασίας (συχνά συνώνυμη με χαμηλότερους μισθούς και περισσότερες ώρες εργασίας) και οι παραγωγικές διασυνδέσεις. Ορισμένα πρόσφατα στατιστικά δεδομένα, ισχυρίζεται ο Amiin, δείχνουν ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις ακολουθούν νέες μορφές αναδιάρθρωσης οι οποίες περιορίζουν τις πιθανότητες εμφάνισης βιομηχανικών κοινοτήτων βασισμένων στην παρουσία εξειδικευμένων μικρών μονάδων στα πλαίσια του περιφερειακού παραγωγικού συστήματος. Τα φαινόμενα αυτά έχουν καταγραφεί από πολλούς μελετητές και εκδηλώνονται για παράδειγμα με την εντατικοποίηση των εξαγωγών και την ανασύνταξη των εταιρικών ιεραρχικών σχέσεων μέσω υπεργολαβικών ή ιδιοκτησιακών σχέσεων. Η σημασία μιας ευρύτερης διαίρεσης της εργασίας όπου οι επιμέρους περιοχές εντάσσονται χωρίς δυνατότητα ελέγχου και διαμόρφωσης των όρων της ένταξής τους, θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη από τους μελετητές και τους πολιτικούς στη διαμόρφωση των πολιτικών ενδογενούς τοπικής ανάπτυξης.

Νέοι Τόποι Έρευνας και Βιομηχανίας Υψηλής Τεχνολογίας

Είναι πόλεις σαν τη Σοφία-Αντίπολι, την επιστημονική πόλη Ile de France, το Μοντελιέ, το Κέμπριτζ, χωρίς βιομηχανικό παρελθόν, οι οποίες εμφανίζονται σήμερα σαν "πρωταθλητές της ανάπτυξης". Ο δυναμισμός τους βασίζεται σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, σε νέους βιομηχανικούς κλάδους, την κρατική/δημόσια R&D, στα spin-offs και στις καινοτόμες ΜΜΕ, στις στρατηγικές συμφωνίες μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων, στην υψηλά εξειδικευμένη αγορά εργασίας.

Συγκροτούνται συνήθως σε σχέση με την ισχυρή παρέμβαση του κράτους, της τοπικής αυτοδιοίκησης ή τον επιχειρηματικό προσανατολισμό των πανεπιστημίων. Επιτυγχάνουν τη συστηματική σύνδεση έρευνας και βιομηχανίας, την επιτάχυνση του εκσυγχρονισμού ενός δεδομένου παραγωγικού ιστού, την υποστήριξη της βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας μέσα από ευρύτερους κοινωνικούς συμβιβασμούς. Σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη νέων τόπων έρευνας και παραγωγής έχουν τα προγράμματα οργάνωσης τεχνοπόλεων και επιστημονικών πάρκων. Πρόκειται για μια δοκιμασμένη πρακτική με πολλά εν ενεργεία επιτυχή παραδείγματα, ποικίλλων μεγεθών και προσανατολισμών.

Τα επιστημονικά πάρκα είναι η πιο απλή μορφή των παραπάνω προγραμμάτων. Πρόκειται για θεσμοθετημένες συνήθως από πανεπιστήμια ζώνες, όπου επιχειρείται η συστηματική διασύνδεση ερευνητικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Τα εργαστήρια και τα ερευνητικά κέντρα διαμορφώνουν το βασικό πυρήνα των επιστημονικών πάρκων και συμπληρώνονται από δραστηριότητες παραγωγής, υπηρεσίες, υποδομές, κατοικίες και ελεύθερους χώρους. Αν και τα επιστημονικά πάρκα αποβλέπουν στην υποστήριξη της βιομηχανικής παραγωγής, εντούτοις δεν επιχειρούν να υποκαταστήσουν τις βιομηχανικές περιοχές. Η σκοπιμότητά τους είναι μακροπρόθεσμη και αφορά το μετασχηματισμό της λογικής της παραγωγής με τη βελτίωση της ενδο-παραγωγικής συνεργασίας και της συνεργασίας έρευνας και βιομηχανίας ειδικότερα. Η πρωτοβουλία για την οργάνωση επιστημονικών πάρκων ανήκει συνήθως σε πανεπιστημιακούς φορείς, που μπορούν έτσι (1)

να εξασφαλίσουν πρόσθετα έσοδα από την καλύτερη εκμετάλλευση των πάγιων περιουσιακών τους στοιχείων, (2) να βελτιώσουν τη χρηματοδότηση των ερευνητικών προγραμμάτων που εκπονούν, (3) να βελτιώσουν τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα με τη συνεργασία με τον κόσμο των επιχειρήσεων και της διοίκησης. Εντούτοις, η συγκρότηση ενός επιστημονικού πάρκου δεν είναι υπόθεση μόνο των πανεπιστημίων, με την έννοια ότι κεντρική επιδίωξη είναι η δραστηριοποίηση μιας ευρύτερης περιοχής σε σχέση με παραγωγικές δραστηριότητες που βασίζονται στην έρευνα και στην τεχνολογία. Αυτή η διασύνδεση, πού τόσο επιτυχημένα μπορεί να διαπιστωθεί στην πόλη του Κέιμπριτζ, επιτρέπει να κατανοήσουμε τη συγγένεια των βρετανικών επιστημονικών πάρκων με τους γαλλικούς τεχνοτόπους και τα προγράμματα οργάνωσης τεχνολογικών πάρκων στην Ισπανία. Ειδικά στη Γαλλία, η οργάνωση ζωνών υποστήριξης της βασιζόμενης στην έρευνα βιομηχανίας συνδέεται πιο οργανικά με τον αναπτυξιακό προγραμματισμό της περιοχής που περιβάλλει τις εν λόγω ζώνες.

Στην πιο σύνθετη επομένως μορφή, όταν η παραπάνω διασύνδεση είναι επιτυχής τότε τα προγράμματα οργάνωσης επιστημονικών πάρκων και τεχνοτόπων αναδεικνύονται σαν στρατηγικές ανάπτυξης πόλεων και περιοχών. Σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να μιλήσουμε για τεχνοπόλεις. Στηρίζονται στην παρέμβαση του δημοσίου, σε βολонταριστικές μορφές προγραμματισμού και αποβλέπουν στον εκσυγχρονισμό ευρύτερων αστικών περιοχών. Μ' αυτή τη μορφή θα τα συναντήσουμε στο Μονπελιέ, στη Νάντη, στη Λυόν.

2. Καινοτομική Ανάπτυξη, Νέοι Ρόλοι και Περιεχόμενα των Κρατικών Πολιτικών

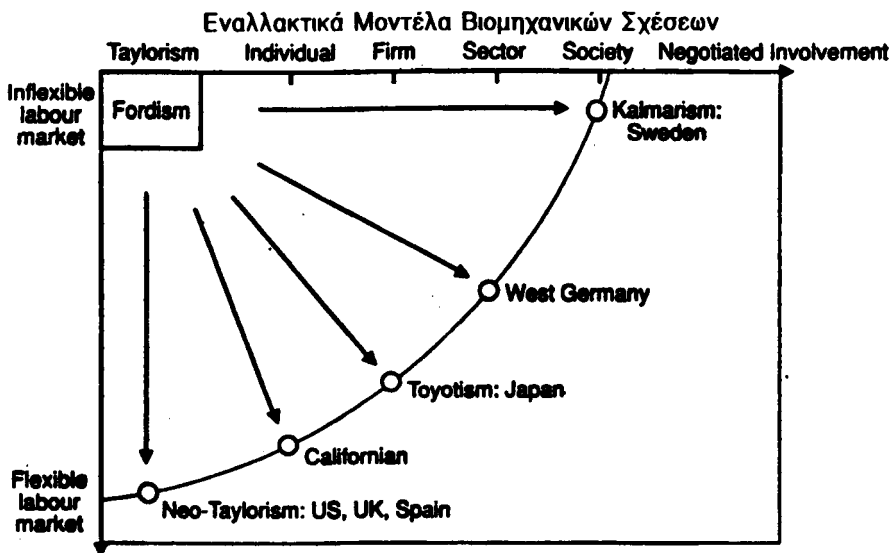
Παρά την πολυμορφία των στρατηγικών που υποβάλλουν τους νέους πόλους της σημερινής ανάπτυξης (τα αναβαθμισμένα βιομηχανικά κέντρα και μητροπόλεις της υψηλής τεχνολογίας, τις κοινότητες της ευέλικτης εξειδίκευσης και τους νέους τόπους της έρευνας και βιομηχανίας), στις περιπτώσεις αυτές συγκλίνουν κοινές λύσεις οργάνωσης, κοινωνικοί νεωτερισμοί και πολιτικές παρεμβάσεις. Η πορεία της καινοτομικής ανάπτυξης εξελίσσεται σε δύο επίπεδα : αφενός στο επίπεδο του εργοστασίου και αφετέρου στο επίπεδο της κοινωνικής συνεργασίας.

Στο πρώτο επίπεδο, κύριος άξονας του μετασχηματισμού είναι τα μέσα και οι μέθοδοι παραγωγής, οι τρόποι διοίκησης, ο σχεδιασμός νέων προϊόντων. Το οργανωτικό και παραγωγικό παράδειγμα που έτσι διαμορφώνεται, η "ευέλικτη παραγωγή" και η βιομηχανία υψηλής τεχνολογίας εμπεριέχει την αποτελεσματικότερη, σε σχέση με τη μαζική παραγωγή, χρήση των διαθέσιμων πόρων (εργασίας, κεφαλαίου, πρώτων υλών, αποθεμάτων), καθώς και υψηλότερη ανταγωνιστικότητα στην αγορά. Συστήματα ευέλικτης παραγωγής (ΣΕΠ) εμφανίζονται με πολλές μορφές, που χαρακτηρίζονται όμως από ιδιαίτερα στοιχεία οργάνωσης και εξοπλισμού, όπως : (1) η δυνατότητα συνεχούς μεταβολής της διαδικασίας παραγωγής, που επιτρέπει τη συχνή διαφοροποίηση των παραγόμενων προϊόντων, (2) ο πολυλειτουργικός εξοπλισμός, που επιτρέπει τον επαναπρογραμματισμό των μηχανών σε διαφορετικά καθήκοντα, (3) η υψηλά ειδικευμένη τεχνική κουλτούρα των εργαζομένων, που διευκολύνει την ενεργητική συμμετοχή στην παραγωγή και την ανάληψη πρωτοβουλιών, (4) η κινητικότητα των εργαζομένων μέσα στο εργοστάσιο και η συχνή αλλαγή καθηκόντων, (5) τα μη ιεραρχικά συστήματα οργάνωσης της εργασίας και οι συλλογικές μορφές εργασίας, που επιτρέπουν την ευελιξία και τις πρωτοβουλίες, (6) τα συστήματα διαχείρισης των στοκ "στη στιγμή", που βελτιώνοντας τη συνεργασία ανάμεσα στα επιμέρους τμήματα μιας παραγωγής περιορίζουν τα αποθέματα, την εργασία αποθήκευσης και τους αποθηκευτικούς χώρους.

Στο δεύτερο επίπεδο, το ζητούμενο είναι η δια-επιχειρησιακή συνεργασία, τα δίκτυα, οι υποδομές, η συνάφεια έρευνας και βιομηχανίας, η αγορά εργασίας και οι συνθήκες διαβίωσης που επιτρέπουν τη συνεχή αναπαραγωγή του καινοτομικού χαρακτήρα της παραγωγής, που εμφανίζονται ως κοινωνικές συνθήκες του νεωτερισμού. Αλλά ενώ ο εκσυγχρονισμός μέσα στο εργοστάσιο εναπόκειται στην πρωτοβουλία των επιχειρήσεων και στην προσαρμογή κάθε ξεχωριστής μονάδας στις συνθήκες της αγοράς, στη διαμόρφωση κοινωνικών συνθηκών καινοτομίας εμπλέκονται όλοι οι φορείς της παραγωγής και της συσσώρευσης: το κεφάλαιο, το κράτος, η εργασία. Ανάμεσά τους ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο γίνεται αναγκαίο, προς το οποίο συγκλίνουν οι κρατικές πολιτικές.

Την πολυμορφία των συνδυασμών της αναβάθμισης στο εργοστάσιο και στο ευρύτερο παραγωγικό σύστημα περιγράφουν οι D.Leborgne και A.Lipietz, με την τυπολογική παράθεση των κυρίαρχων, κατά την άποψή τους, μοντέλων της σύγχρονης βιομηχανικής αναδιοργάνωσης. Πρόκειται για μοντέλα που δημιουργούνται σε σχέση με τις δύο διαστάσεις των επαγγελματικών σχέσεων, (1) τον ενδο-εργοστασιακό έλεγχο της εργασίας και (2) την ευελιξία / ακαμψία στην αγορά εργασίας. Προσδιορίζουν έτσι επιμέρους μοντέλα οργάνωσης των βιομηχανικών σχέσεων, όπως το νεο-τεύλορικό μοντέλο, το μοντέλο της Καλιφόρνιας, το μοντέλο Καλιφόρνιας, κλπ. (βλ διάγραμμα 1, Dunford & Benko 1991).

Διάγραμμα 1

Πηγή : Dunford & Benko 1991, σ.303

Είναι γεγονός ότι οι τάσεις συνεχούς μετασχηματισμού και πειραματισμού στα επίπεδα των εργασιακών σχέσεων και των λειτουργιών του κράτους αντιστοιχούν στη μεταβαλλόμενη βάση της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας. Στα πλαίσια αυτά όχι μόνο διαμορφώνεται ο χώρος για νέα περιεχόμενα και νέου τύπου πεδία κρατικής πολιτικής αλλά και αναδιρθώνεται το γεωγραφικό επίπεδο διατύπωσης και εφαρμογής των πολιτικών. Η αναβάθμιση του τοπικού

επιπέδου τόσο σε προγραμματικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο διαχείρισης και υλοποίησης πρωτοβουλιών θεσμικού και οικονομικού χαρακτήρα είναι αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων (Γετίμησ και Καυκαλάς, 1990).

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν προσφέρουν το πλαίσιο για τη συνοπτική παρουσίαση των νέων περιεχομένων και των νέου τύπου απαιτήσεων κοινωνικής πολιτικής που τίθενται από την αναδιάρθρωση των προηγούμενων και τη σταδιακή ανάδειξη νέων μορφών ανάπτυξης.

Διάχυση της Καινοτομίας

Η ικανότητα των επιχειρήσεων αλλά και των υπεύθυνων τοπικών διοικητικών φορέων να καινοτομήσουν πρωτογενώς ή να επωφεληθούν δευτερογενώς από την αξιοποίηση της καινοτομίας, αποτελεί πλέον τον κεντρικό παράγοντα της ανταγωνιστικότητας και συνακόλουθα της σχετικής θέσης των περιοχών και των επιχειρήσεων στη διαίρεση της εργασίας.

Παράλληλα, σε μια περίοδο η οποία χαρακτηρίζεται από διαρκώς μικρότερους κύκλους ζωής των προϊόντων και από επιταχυνόμενες αποσβέσεις του βασικού εξοπλισμού, είναι προφανής η αδυναμία της ανάληψης από τις μεμονωμένες επιχειρήσεις, ιδιαίτερα από τις μικρότερες, του τεράστιου κόστους Έρευνας και Ανάπτυξης σε νέα προϊόντα και διαδικασίες παραγωγής που απαιτεί η καινοτομία.

Το αποτέλεσμα είναι ότι υπάρχει σημαντική πίεση για την ανάληψη μέρους του κόστους από το δημόσιο, το οποίο καλείται να ενισχύσει την ερευνητική και εφαρμοσμένη καινοτομική δυνατότητα των επιχειρήσεων και των περιφερειών. Το γεγονός αυτό εκδηλώνεται με τον προγραμματισμό, τη δημιουργία και χρηματοδότηση ακαδημαϊκών και ερευνητικών μονάδων υψηλού επιπέδου και την ενίσχυση της διασύνδεσής τους με την παραγωγή και την ιδιωτική οικονομία γενικότερα. Επίσης μέρος της ίδιας προσπάθειας είναι η ενίσχυση των επενδύσεων υψηλού επιχειρηματικού κινδύνου, η δημιουργία επιστημονικών πάρκων και τεχνοπόλεων και η δημιουργία κέντρων μεταφοράς και διάδοσης της τεχνολογίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο βαθμό που η σχετική πλευρά της δημόσιας παρέμβασης είναι ανεπαρκώς αναπτυγμένη, το παραγωγικό σύστημα καλύπτει τις ανάγκες του είτε με στρατηγικές συμμαχίες οι οποίες καλύπτουν τα μεγάλα καινοτομικά προγράμματα των μεγάλων επιχειρήσεων στους κλάδους αιχμής είτε με τη γεωγραφική συγκέντρωση πολλών μικρότερων επιχειρήσεων, οι οποίες επιδιώκουν να επωφεληθούν από τις οικονομίες συγκέντρωσης και διεύρυνσης των δικτύων συνεργασίας. Σε κάθε περίπτωση το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο και η εξειδίκευση της κρατικής πολιτικής (πχ ως προς τις προμήθειες) επηρεάζει αποφασιστικά τη δυνατότητα των επιχειρήσεων και των τοπικών παραγωγικών συστημάτων να καινοτομήσουν.

Κατάρτιση και Επανεπίδραση

Έχει γίνει πλέον αποδεκτό ότι μεγάλο μέρος της παρατηρούμενης ανεργίας σε πολλές περιοχές έχει διαρθρωτικό χαρακτήρα και οφείλεται στην αναδιάρθρωση των παλαιότερων τρόπων ανάπτυξης (πχ από την προκαλούμενη αποθιομηχάνιση) ενώ παράλληλα υπάρχει έλλειψη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού στις ειδικεύσεις που απαιτούν οι νέες μορφές ανάπτυξης.

Οι μορφές κοινωνικής πολιτικής οι οποίες απαιτούνται για την αντιμετώπιση της διαρθρωτικής ανεργίας συνδέονται περισσότερο με την ανάπτυξη μεθόδων και προγραμμάτων αρχικής κατάρτισης νέων και επανειδίκευσης ανέργων στις νέες τεχνολογικές απαιτήσεις της παραγωγής.

Οι σχετικές κοινωνικές πολιτικές εκδηλώνονται τόσο με τη δημόσια επένδυση και την ανάπτυξη κρατικών κέντρων και προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης όσο και με την επιδότηση των προγραμμάτων κατάρτισης των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα.

Η επέκταση και διεύρυνση των προγραμμάτων και γενικότερα των υποδομών εκπαίδευσης και κατάρτισης έχει σαφέστατα στόχους οι οποίοι συνδέονται με τη βελτίωση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, την ενίσχυση της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού ώστε να βελτιωθεί η αντιστοιχία ανάμεσα σε ζήτηση και προσφορά εργασίας, την προώθηση της ισότητας των ευκαιριών ανάμεσα στις διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές και τις κατηγορίες του εργατικού δυναμικού αλλά και την προσαρμογή της αγοράς εργασίας στις μεταβαλλόμενες ανάγκες του παραγωγικού συστήματος.

Ακόμη, με την προώθηση εξειδικευμένων προγραμμάτων κατάρτισης είναι δυνατή η άσκηση κοινωνικής πολιτικής σε όφελος συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (πχ. γυναίκες, νέοι, αγρότες, άτομα με ειδικές ανάγκες) τα οποία μπορούν έτσι να ενταχθούν στην αγορά εργασίας άμεσα και να μην αποτελούν απλώς τους αποδέκτες επιδομάτων και άλλων παραδοσιακών μορφών κοινωνικής πολιτικής φιλανθρωπικού χαρακτήρα.

Περιβαλλοντική Αναβάθμιση

Οι αναδυόμενες νέες μορφές ανάπτυξης θέτουν έντονα τα περιβαλλοντικά ζητήματα τόσο από την άποψη των υψηλών απαιτήσεων σε ποιότητα φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, που απαιτούν οι εργαζόμενοι και οι διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής των νέων τόπων ανάπτυξης, όσο και λόγω των δυνατοτήτων και επιλογών που φαίνεται να παρέχει η επέκταση της εφαρμογής των νέων τεχνολογιών.

Η ευαισθησία απέναντι στην ποιότητα του περιβάλλοντος έχει αναμφισβήτητα τοποθετήσει ένα νέο βασικό ζήτημα για την κρατική πολιτική. Δεν είναι μόνο τα μακροπρόθεσμα ενδιαφέροντα διατήρησης της ισορροπίας του οικοσυστήματος αλλά και τα κρίσιμα ζητήματα που συνδέονται με την καθημερινή διαβίωση και την υγεία των κατοίκων μιας περιοχής. Τέλος, οι οικονομικές διασυνδέσεις της περιβαλλοντικής πολιτικής είναι πολλές και επεκτείνονται σε διαφορετικούς χρονικούς ορίζοντες.

Οι διαδικασίες που συνδέονται με την εξοικονόμηση και ανακύκλωση ενέργειας και πρώτων υλών, την προστασία φυτικών και ζωικών ειδών, την επανάκτηση και διατήρηση του φυσικού ή ιστορικού χαρακτήρα συγκεκριμένων περιοχών, τη στροφή προς τεχνολογίες και προϊόντα περισσότερο φιλικά προς το περιβάλλον, έχουν βρεθεί στο επίκεντρο πολιτικών και οικονομικών αντιπαραθέσεων, οι οποίες απαιτούν τη διαμόρφωση θεσμικών πλαισίων και την άσκηση κρατικών πολιτικών κοινωνικού και αναπτυξιακού χαρακτήρα.

Το κόστος της περιβαλλοντικής αναβάθμισης δεν είναι εύκολο να επιμεριστεί σε όσους επιβαρύνουν το περιβάλλον και σε όσους επωφελούνται περισσότερο από τη βελτίωσή του, ενώ οι ίδιες οι διαδικασίες αναβάθμισης δεν αφήνουν πάντα περιθώρια κέρδους ώστε να προκαλέσουν το ενδιαφέρον του ιδιωτικού τομέα. Το αποτέλεσμα αυτής της αδυναμίας είναι η μετατόπιση μεγάλου μέρους των σχετικών απαιτήσεων στη δημόσια παρέμβαση η οποία καλείται να διαμορφώσει πλαίσια και να αναλάβει την εκτέλεση των σχετικών προγραμμάτων.

Νέα Κοινωνικά Κινήματα

Με τη γενικότερη αναδιάρθρωση της κοινωνικής πολιτικής και του τρόπου ζωής, στη δεκαετία του 1980, άρχισαν να πληθαίνουν οι κοινωνικές ομάδες που δεν εκπροσωπούνται ικανοποιητικά από τους παραδοσιακούς τριμερείς θεσμούς, των εργοδοτών, του συνδικαλισμού και του κράτους. Πρόκειται για ομάδες που διαμορφώνουν νέα κοινωνικά κινήματα για την κατανάλωση και το περιβάλλον, ενώσεις για τη γυναικεία εργασία και τις μειονότητες, ομάδες τοπικής και διεθνούς αλληλεγγύης.

Ορισμένα καταναλωτικά κινήματα για παράδειγμα, έχουν αποκτήσει αξιοσημείωτη επιρροή σε συγκεκριμένους βιομηχανικούς κλάδους. Στη βιομηχανία τροφίμων, η "πράσινη κατανάλωση" θεωρείται σαν μία νέα πρόκληση, με την οποία οι επιχειρήσεις πρέπει να προσαρμοθούν καθώς θα επαναπροσδιορίζει τον ανταγωνισμό και ανακατανέμει τις αγορές. Στη βιομηχανία καπνού, η επιβολή ανώτατου ορίου πίσσας στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά μετά το 1996 θα επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις των επιχειρήσεων σιγαρέττων και επεξεργασίας φύλλων καπνού, καθώς οι κατασκευαστές τσιγάρων θα αναγκασθούν να χρησιμοποιήσουν νέες ποικιλίες καπνού από αγορές εκτός ΕΟΚ. Η χημική βιομηχανία οφείλει να επαναπροσδιορίσει τα προϊόντα της λαμβάνοντας υπόψη της τις κινητοποιήσεις για τις επιπτώσεις των προϊόντων της στο περιβάλλον και την υγεία. Τα κινήματα για τις συνθήκες εργασίας των γυναικών και των μειονοτήτων, από την άλλη πλευρά, αποκτούν σημαντική επιρροή σε μια πολύμορφη αγορά εργασίας, που επιζητάει ιδιαίτερες ποιότητες εργασίας (π.χ. γυναικεία εργασία στον ποιοτικό έλεγχο των *micro-chips*).

Στις περιοχές της καινοτομικής ανάπτυξης, το ενδιαφέρον των κρατικών και τοπικών πολιτικών για τις διεκδικήσεις αυτές προκύπτει από την επίδραση που ασκούν σε κρίσιμους τομείς της τοπικής οικονομίας και αγοράς εργασίας. Τα καταναλωτικά κινήματα, υποστηρίζει ο R. Murray (1991), δημιουργούν τοπικές αγορές αιχμής και προσδιορίζουν το χαρακτήρα της συνολικής ζήτησης. Περιοχές που ανοίγονται σε νέους τομείς ανταγωνισμού οφείλουν να τα λάβουν υπόψη τους και να σχεδιάσουν αντίστοιχα τα προϊόντα και τη συσκευασία. Παρομοίως, η σημασία των νέων κοινωνικών κινήματων για τις γυναίκες και τις μειονότητες βρίσκεται στην επιρροή που ασκούν στα standards και στις αμοιβές της τοπικής αγοράς εργασίας. Η υποστήριξη των κινήματων αυτών από τις τοπικές πολιτικές μπορεί να θεωρηθεί σαν μέρος της προσπάθειας για την αναβάθμιση της εργασίας και την απομάκρυνση από μοντέλα μαζικής και τυποποιημένης κατανάλωσης.

Επίλογος: Η Αναβάθμιση του Τοπικού

Οι συνθήκες οι οποίες παρατηρούνται στους νέους τόπους ανάπτυξης, οι οποίοι θεωρούνται ότι προσφέρουν τις προϋποθέσεις προσαρμογής και διεξόδου από την κρίση, φαίνεται να οδηγούν στην αναβάθμιση της σημασίας του τοπικού επιπέδου. Το γεγονός αυτό καταγράφεται τόσο στη διεύρυνση των πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της ενδογενούς ανάπτυξης εκ των κάτω, όσο και στην ανασύνταξη των παραδοσιακών μορφών ανάπτυξης εκ των άνω, όπως είναι ο εθνικός προγραμματισμός και το πλαίσιο κατανομής των επενδύσεων.

Η ανασυγκρότηση της σχέσης κεντρικού-τοπικού σε αυτά τα πλαίσια συνεπάγεται τόσο την επαναδιατύπωση των αιτημάτων κοινωνικής πολιτικής με την εισαγωγή νέων περιεχομένων όσο και τη μετατόπιση πολλών αρμοδιοτήτων από το εθνικό στο τοπικό επίπεδο ή και την εγκατάλειψη άλλων στο πεδίο δράσης του ιδιωτικού τομέα. Οι μετατοπίσεις αυτές αναπαράγουν με διαφορετικούς τρόπους την αντιφατικότητα και τις εντάσεις που είναι ενσωματωμένες στο σύγχρονο κράτος ανάμεσα στις αναπτυξιακές και τις κοινωνικές

απαιτήσεις που προκύπτουν μέσα από τη διαίρεση της εργασίας. Έτσι, για παράδειγμα, η αποκέντρωση και αναβάθμιση των τοπικών θεσμών συνυπάρχει με μια αυξανόμενη διεθνοποίηση και εντατικοποίηση του ανταγωνισμού. Η διεύρυνση των πρωτοβουλιών εκ των κάτω συνυπάρχει με μια επανασυγκεντροποίηση των βασικών κανόνων και πλαισίων εκδήλωσής τους σε εθνικό ή/και υπερεθνικό επίπεδο. Τέλος, η διεύρυνση του χώρου λειτουργίας του ανταγωνισμού και της αγοράς δημιουργεί αυξημένες ανάγκες συντονισμού και ελέγχου από την πλευρά του κράτους. Σε κάθε περίπτωση οι εθνικές ισορροπίες που γνωρίζαμε από την περίοδο της φορντικής περιόδου ανάπτυξης έχουν αμετάκλητα διαταραχτεί και οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα, τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές, πρόκειται να αναδιατυπωθούν μέσα στη νέα δεκαετία που άρχισε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amin A. (1989) *"Flexible specialisation and small firms in Italy: myths and realities"* Antipode 21, 1.
- Benko G., M. Dunford (1991) *Industrial Change and Regional Development*, London, Belhaven.
- Brusco S. (1986) *"Small firms and industrial districts : the experience of Italy"*, in Kebble D. and F. Weaver (eds) *New Firms and Regional Development in Europe*, London, Croom Helm.
- Γετίμης Π., Γ. Καυκαλάς (1990) *"Τοπική ανάπτυξη και μορφές κρατικής ρύθμισης στην Ελλάδα*, ΤΟΠΟΣ, 1/1990, 3-20.
- Dunford M. (1987) *"Contrasting electronics development strategies: Grenoble and Silicon Glen"* in Samos Seminar Proceedings, Thessaloniki.
- Dunford M. (1989) *"Italy's uneven development"*, *Geography Review*, Μάιος 1989, σσ.23-27.
- Dunford M, Benko G. (1991) *"Neo-fordism or post fordism? some conclusions and further remarks"*, *Industrial Change and Regional Development*, London, Belhaven
- Garofoli G. (1984) *"Uneven regional development and industrial restructuring : the Italian pattern in the 70's"* *City and Region*, n.9, 47-80.
- Gottdiener M., N.Komninios (1989) *Capitalist Development and Crisis Theory: Accumulation, regulation and spatial restructuring*, London, Macmillan.
- Komninios N. (1992) *"Les Nouveaux espaces de croissance: la naissance des centres du developpement postfordiste"*, *Espases et Societés*, No.3, σσ. 217-232.
- Leborgne D., Lipietz A. (1987) *"New technologies, new modes of regulation : some spatial implications"*, Samos Seminar Proceedings, Thessaloniki.
- Murray R. (1991) *"Local Space : Europe and the new regionalism"*, Manchester, The Centre for Local Economic Strategies.
- Piore M., C. Sabel (1984) *The Second Industrial Divide. Possibilities for prosperity*, New-York, Basic Books.
- Scott A. (1988) *"Flexible production systems and regional development"*, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol.12, N.2.
- Sfortzi F. (1989) *"The geography of industrial districts in Italy"*, in *Small Firms and Industrial Districts in Italy*, Goodman E. (ed), London, Routledge.
- Storper M., A. Scott (1988) *"The georgaphical foundations and social reproduction of flexible production complexes"* in *Territory and Social Reproduction*, J.Wolch, M.Dear (eds), London, Allen & Unwin.